

УДК 34.072:341.2:338.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.60>

ЖИТТЯ ПОНАД ЗВИЧАЙ: МЕЖІ ДОПУСТИМОСТІ КУЛЬТУРНИХ ЗАБОРОН У СВІТЛІ СТ. 6 МПГПП ТА СТ. 5 CEDAW (НА ПРИКЛАДІ АФГАНІСТАНУ)

Зверєва К.С.,

*доктор філософії з міжнародного права,
старший викладач кафедри міжнародного,
цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету,
ORCID: 0000-0003-2539-7035
e-mail: zvereva.kateryna@gmail.com*

Зверєва К.С. Життя понад звичай: межі допустимості культурних заборон у світлі ст. 6 МПГПП та ст. 5 CEDAW (на прикладі Афганістану).

Статтю присвячено аналізу допустимих меж культурних заборон з позиції міжнародного права прав людини. На прикладі сучасного Афганістану під владою Талібану показано колізію між традиційними нормами та універсальними правами, зокрема правом на життя (стаття 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (надалі – МПГПП) та зобов'язанням держав викорінювати дискримінаційні практики (стаття 5 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (надалі – CEDAW)).

Обґрунтовано, що заборони щодо жінок, запроваджені де-факто владою Талібану (усунення від освіти, відсторонення від праці і, відповідно, можливості заробляти, обмеження пересування, нав'язаний дрес-код, вимога «махрама», скорочення жінок-медиків тощо), мають кумулятивний ефект, який підриває позитивні обов'язки держави щодо захисту життя: зростає бідність домогосподарств із жінкою-годувальницею, погіршується доступ до акушерської допомоги, фіксуються випадки смертельного насильства, мотивованого «чесстю» або «мораллю». Показано, що посилення на культурні норми не може виправдати свавільне позбавлення життя або толерування шкідливих практик; навпаки, стаття 5 CEDAW вимагає активної трансформації таких норм, а стаття 6 МПГПП – дієвих превентивних і захисних заходів. Новизна дослідження полягає у концептуалізації підходу «життя понад звичай»: пріоритет охорони життя і рівності над звичаєм у тесті пропорційності, що включає перевірку легітимної мети, придатності, необхідності та співмірності обмеження з урахуванням гендерних наслідків. Практичне значення – формулювання орієнтирів для національних органів і міжнародних місій: криміналізація «вбивств честі», відновлення доступу жінок до освіти, праці, медицини та інших основних прав і свобод, скасування нормативів «опікунства», забезпечення розслідувань і відшкодування шкоди, а також інтеграція стандартів CEDAW і МПГПП у гуманітарні програми. Ключовий висновок: у ситуаціях, де звичай створює реальну загрозу життю або закріплює підпорядкування жінок, загрозу їх життю та/або правам, його юридична легітимність втрачається.

Ключові слова: право на життя; культурні заборони; шкідливі традиційні практики; дискримінація щодо жінок; Афганістан; CEDAW; МПГПП; права людини.

Zvierieva K.S. Life beyond customs: the limits of permissibility of cultural prohibitions in the light of article 6 of the ICCPR and article 5 of CEDAW (using the example of Afghanistan).

The article is devoted to the analysis of the permissible limits of cultural prohibitions from the standpoint of international human rights law. The example of modern Afghanistan under the Taliban rule shows the collision between traditional norms and universal rights, in particular the right to life (Article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR)) and the obligation of states to eradicate discriminatory practices (Article 5 of the Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women (CEDAW Convention)).

It is substantiated that the prohibitions introduced by the de facto Taliban authorities (exclusion from education and work, restrictions on movement, imposed dress code, requirement of "mahram", reduction of female doctors) have a cumulative effect that undermines the positive obligations of the state to protect life: poverty of households with a nursing woman is increasing, access to obstetric care is deteriorating, cases of lethal violence motivated by "honor" or "morality" are recorded. It is shown that reference to cultural norms cannot justify arbitrary deprivation of life or tolerance of harmful

practices; on the contrary, Article 5 of CEDAW requires active transformation of such norms, and Article 6 of the ICCPR requires effective preventive and protective measures. The novelty lies in the conceptualization of the “life over custom” approach: the priority of the protection of life and equality over custom in the proportionality test, which includes a verification of the legitimate aim, suitability, necessity and proportionality of the restriction, taking into account gender consequences. The practical significance is the formulation of guidelines for national authorities and international missions: criminalization of “honor killings”, restoration of women’s access to education, work and medicine, abolition of “guardianship” norms, ensuring investigations and reparations, as well as the integration of CEDAW and ICCPR standards into humanitarian programs. The key conclusion is that where custom creates a real threat to life or entrenches the subordination of women, its legal legitimacy is lost.

Key words: right to life; cultural taboos; harmful traditional practices; discrimination against women; Afghanistan; CEDAW; ICCPR; human rights.

Постановка проблеми. У сучасному світі все ще спостерігається напруженість між повагою до культурних традицій та дотриманням універсальних прав людини. Постає питання, наскільки далеко можуть заходити культурно обґрунтовані заборони, щоб не порушити фундаментальні права, зокрема право на життя та гендерну рівність. Особливо гостро ця проблема проявляється в Афганістані, де після приходу до влади режиму Талібан у 2021 році було запроваджено низку суворих обмежень для жінок під приводом релігійних і культурних норм. Ці заборони охоплюють практично всі сфери життя – від доступу до освіти і роботи до свободи пересування – і настільки всеосяжні, що ставлять під загрозу саме право на життя жінок. Виникає необхідність визначити межі допустимості таких культурних заборон з точки зору міжнародного права прав людини, зважаючи на імперативні норми ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП) [1] та ст. 5 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) [2].

Стан опрацювання. Проблематика взаємодії культурних звичаїв із міжнародними стандартами прав людини привертала увагу багатьох дослідників. Зокрема, правозахисниця Каріма Беннуне наголошує, що в міжнародному праві культурні чи релігійні традиції не можуть виправдовувати дискримінацію – навпаки, саме забезпечення рівності жінок має формувати культуру, яка поважає права людини. Окремі науковці аналізували ситуацію з правами жінок в Афганістані після відновлення влади Талібану. Так, у дослідженні С. Казі-Зади (2024) зроблено висновок, що політика і практика Талібану перебувають у прямій суперечності з міжнародними зобов’язаннями Афганістану щодо прав жінок. Крім того, в ряді публікацій підкреслюється, що сучасний режим Талібану фактично впровадив систему гендерного апартеїду, повністю усунувши жінок від публічного життя, що розцінюється як грубе порушення фундаментальних прав людини.

Метою статті є визначити межі допустимості культурно обумовлених заборон з точки зору міжнародного права прав людини – передусім у світлі права на життя (ст. 6 МПГПП) та обов’язку держав викорінювати дискримінаційні практики (ст. 5(а) CEDAW) – на прикладі сучасного Афганістану під владою Талібану.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правові стандарти права на життя та культурні практики. Право на життя, закріплене у статті 6 МПГПП, вважається основоположним невід’ємним правом людини, від якого не допускаються жодні відступи навіть за надзвичайних обставин [3]. Держави-учасниці Пакту зобов’язані не лише утримуватися від позбавлення життя (негативний обов’язок), але й вживати заходів для захисту життя кожної людини (позитивний обов’язок) [3]. У тексті ст. 6(1) МПГПП недвозначно зазначено: “Кожна людська істота має невід’ємне право на життя. Це право охороняється законом. Нікого не може бути свавільно позбавлено життя.” [3]. Свавільне позбавлення життя трактується широко – як державою (позасудові страти, смертна кара за неправомірною процедурою тощо), так і через нездатність держави запобігти практикам, що ведуть до смерті людей. Таким чином, культурні звичаї або традиції, які фактично призводять до смерті чи загрожують життю особи, не можуть бути виправдані посиланнями на самобутність або суспільну мораль. Комітет ООН з прав людини у своїх роз’ясненнях наголошував, що посилання на “суспільну мораль” чи культурні особливості не повинно використовуватися для виправдання серйозних обмежень прав людини [4]. З точки зору права на життя це означає, що жодна традиція не наділяє когось правом позбавити життя іншу людину або створювати смертельні загрози – такі дії є свавільними та протиправними.

Особливого значення набуває питання так званих “шкідливих традиційних практик”, які укорінені в культурі та порушують права людини. До них належать, зокрема, вбивства честі, примусові child-шлюби, жіноче калічення статевих органів та інші форми насильства щодо жінок, мотивовані звичаєвими уявленнями. У контексті ст. 6 МПГПП держава повинна запобігати таким діям та притягати винних до відповідальності, інакше вона не виконує позитивного обов’язку захищати право

на життя. Наприклад, практика “вбивств честі” (honor killings) прямо суперечить праву на життя, адже являє собою умисне вбивство жінки членами її родини під приводом захисту родинної честі. Подібні діяння, попри їх культурне підґрунтя, розцінюються міжнародною спільнотою як тяжкі злочини, а толерування або безкарність за них – як порушення державою міжнародних зобов’язань [5]. Показовим є приклад Афганістану: за даними ООН, лише за 2017 рік було зафіксовано щонайменше 280 випадків убивств жінок з мотивів честі, причому реальна цифра може бути значно вищою [5]. Після приходу до влади Талібану ситуація погіршилась – скасування спеціальних законів та органів, що захищали жінок, і панування атмосфери безкарності призвели до зростання числа таких убивств [5]. Фактично, в умовах традиційно-патріархального суспільства, підкріпленого політикою Талібану, честь родини ставиться вище людського життя, що є недопустимим з позиції міжнародного права [5]. Отже, межа допустимості тут однозначна: звичай чи мораль, які вимагають смерті людини (чи то через пряму дію, чи створюючи загрозливі умови для життя), не можуть визнаватися легітимними.

Обов’язок держав викорінювати дискримінаційні практики (CEDAW). Конвенція CEDAW 1979 р. встановлює комплексні зобов’язання держав щодо забезпечення рівноправ’я жінок і ліквідації всіх форм дискримінації щодо них. Згідно зі ст. 5(а) CEDAW держави-учасниці “вживають всіх відповідних заходів для зміни суспільних і культурних моделей поведінки чоловіків і жінок з метою викорінення упереджень, звичаїв та всіх інших практик, заснованих на ідеї неповноцінності чи зверхності одного з обох статей або стереотипних ролях чоловіків і жінок”. Це надзвичайно смілива та “трансформаційна” норма [6], яка фактично вимагає від держав активної зміни патріархальних культурних патернів, що лежать в основі дискримінації. Міжнародна спільнота однозначно визнала, що посилення на культурні чи релігійні традиції не виправдовує порушень прав жінок [6]. Іншими словами, культура не може домінувати над правами жінок – навпаки, саме принцип рівності статей має спрямовувати еволюцію культурних норм у майбутньому [6].

Афганістан приєднався до CEDAW у 2003 році без жодних застережень, ставши першою ісламською державою, яка ратифікувала Конвенцію повністю. Це означає формальне зобов’язання країни дотримуватися усіх положень CEDAW, включно зі ст. 5(а). Більше того, у Конституції Афганістану 2004 року (ухваленій після повалення першого режиму Талібану) прямо закріплено рівність прав чоловіків і жінок та заборону дискримінації за ознакою статі [7]. Таким чином, з правового погляду держава взяла на себе обов’язок викорінювати практики, що принижують жінок. Однак реальність після 2021 року демонструє протилежне. Режим Талібану не лише не бореться з дискримінаційними звичаями, а й сам запроваджує тотальні заборони, мотивовані патріархально-релігійною ідеологією, порушуючи тим самим як внутрішнє законодавство, так і міжнародні зобов’язання Афганістану [7]. Систематичне усунення жінок із публічної сфери – від ліквідації Міністерства у справах жіноцтва до заборони жінкам обіймати будь-які керівні посади – є грубим порушенням ст. 7 та 8 CEDAW (щодо політичних і громадських прав жінок) [7]. Але найважливіше у контексті нашої теми – це вплив таких заборон на базові життєві права жінок.

Афганістан: культурні заборони Талібану та право на життя. Після встановлення контролю Талібану над Афганістаном у серпні 2021 р. було відновлено багато практик і приписів, які обґрунтовуються місцевими традиціями та жорстким трактуванням релігійних норм. Влада де-факто заборонила жінкам більшість форм суспільної активності: відвідувати середні та вищі навчальні заклади, працювати у державних установах і навіть у більшості гуманітарних організацій, з’являтися у громадських місцях без чоловіка-опікуна (махрама), самостійно подорожувати тощо [8]. Жінок також зобов’язали дотримуватися суворого дрес-коду (носити закритий одяг, нікап або бурку) під загрозою покарання. Офіційно ці обмеження обґрунтовуються “захистом честі сім’ї”, “скромністю” і іншими культурно-релігійними цінностями. Наслідком такої політики стала практично повна ізоляція жінок від публічного життя – явище, яке правозахисники називають гендерним апартеїдом [7].

З точки зору права на життя така ізоляція і дискримінація створює для багатьох афганських жінок пряму загрозу їхньому життю та здоров’ю. По-перше, позбавлення жінок права на працю та будь-який заробіток призвело до різкого зростання бідності серед жінок, особливо вдів і тих, хто не має чоловічої підтримки. Жінки позбавлені засобів до існування та можливості забезпечувати себе і дітей [4]. Це ставить тисячі сімей на межу голоду і фізичного виживання, що підтверджується даними гуманітарних організацій. По-друге, обмеження у доступі до охорони здоров’я катастрофічно вплинули на життя жінок. Талібан звільнив багатьох жінок-медиків і заборонив жінкам навчатися на лікарів та медичних сестер [8]. Унаслідок цього різко скоротилася кількість кваліфікованих кадрів, які можуть надавати допомогу жінкам, адже в культурі Афганістану чоловікам-лікарям часто не дозволяють оглядати жінок. Як результат, вагітні жінки та молоді матері залишилися без належної допомоги. За даними ООН, сьогодні в Афганістані кожні дві години помирає одна жінка під час пологів або від ускладнень вагітності [8]. Рівень материнської смертності зріс після

2021 р. і є одним з найвищих у світі – близько 638 випадків на 100 000 народжень станом на 2024 рік [8]. Більшість цих смертей можна було запобігти за умови належної медичної допомоги, але її бракує через брак жінок-медиків та ресурсів, спричинений заборонами Талібану [8]. Таким чином, культурні обмеження в цій сфері мають буквальні смертельні наслідки.

По-третє, фактична легалізація насильства проти жінок під прикриттям традиції призводить до прямих утрат життя. Релігійна “поліція моралі” Талібану здійснює публічні покарання жінок (биття, приниження), нерідко свавільно і без суду [4]. Відомі випадки, коли жінок забивали камінням або страчували у попередні роки правління Талібану за звинуваченнями у “перелюбі” чи інших порушеннях традиційних норм [6]. Наприклад, у 2015 році на контрольованій тоді Талібаном території була вчинена резонансна страта 27-річної жінки Фархунди, звинуваченої у блюзнірстві: розлючений натовп забив її до смерті, а представники талібів фактично схвалили цю розправу. Подібні епізоди яскраво демонструють, наскільки крихкими стають гарантії права на життя, коли звичай ставиться понад закон.

З погляду міжнародного права, дії та бездіяльність фактичної влади Афганістану грубо порушують і ст. 6 МПГПП, і ст. 5(а) CEDAW. Афганістан, як держава-учасник цих договорів, зобов’язаний забезпечити, аби жодна особа не була свавільно позбавлена життя, а також вжити заходів для змінення тих культурних практик, які призводять до дискримінації та насильства щодо жінок. Натомість режим Талібану робить протилежне – сам виступає ініціатором та виконавцем заборон, що ґрунтуються на ідеї неповноцінності жінки та підкоренні її традиції. Як справедливо зазначають дослідники, політика Талібану фактично заперечує фундаментальні права жінок і дівчат, гарантовані міжнародним правом [9]. ООН та правозахисні організації відкрито заявляють, що такі дії є несумісними з міжнародними стандартами прав людини і мають бути негайно скасовані [9].

Висновок. Міжнародне право однозначно встановлює пріоритет основоположних прав людини над будь-якими культурними та релігійними звичаями. Право на життя, закріплене у ст. 6 МПГПП, є абсолютним: жодна культурна норма не може слугувати виправданням свавільного позбавлення життя. Так само і зобов’язання держав викорінювати практики, що ґрунтуються на ідеях неповноцінності жінок (ст. 5 CEDAW), означає нульову толерантність до “традицій”, які узаконюють насильство чи дискримінацію. Межі допустимості культурних заборон, таким чином, проходять там, де починається посягання на невід’ємні права людини. Якщо звичай або правило ставить під загрозу життя, здоров’я, гідність людини – воно не може вважатися припустимим ні з моральної, ні з правової точки зору.

Приклад Афганістану в умовах правління Талібану наочно демонструє наслідки нехтування цими принципами. Культурно-релігійні заборони, які там запроваджено, переступили межу допустимості: вони не тільки обмежують соціальні ролі жінок, але й призводять до масових порушень права на життя та безпеку. Фактично створено систему інституційної дискримінації, за якої половина населення живе в режимі постійної загрози і позбавлена базових засобів до існування. Це є грубим порушенням як МПГПП, так і Конвенції CEDAW, які Афганістан зобов’язався виконувати. Науковий і практичний аналіз підтверджує: посилання на “традиційні цінності” не звільняє державу від відповідальності за дотримання прав людини. Навпаки, міжнародні органи все частіше наголошують, що саме захист прав людини є пріоритетом, а культурні норми мають змінюватися і еволюціонувати у відповідності до цих прав, а не навпаки.

Таким чином, у світлі положень ст. 6 МПГПП та ст. 5 CEDAW, життя людини та гідність жінки стоять понад звичай. Держава не має права посилається на “культурні особливості”, щоб уникнути виконання своїх зобов’язань щодо захисту життя та рівності. Межі будь-яких дозволених культурних практик завершуються там, де починається шкода для фундаментальних прав. Випадок Афганістану – трагічне нагадування про те, що буває, коли ці межі ігноруються. Він підкреслює нагальну потребу в тому, щоб міжнародне співтовариство та самі держави рішуче протидіяли спробам виправдати насильство і дискримінацію культурними традиціями. У кінцевому рахунку, побудова суспільства, яке шанує свою культуру, неможлива без поваги до права на життя та гідність кожної людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 18.09.2025).
2. Конвенція Організації Об’єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 18.09.2025).

3. Simple Guide on the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR): An overview of Articles 1–27 / Centre for Civil and Political Rights. 2021. 57 с. URL: https://ccprcentre.org/files/media/Simple_guide_on_The_International_Covenant.pdf (дата звернення: 18.09.2025).
4. Human Rights Watch. Humanity Denied: Systematic Violations of Women's Rights in Afghanistan. V. International Law. 29.10.2001. URL: <https://www.hrw.org/reports/2001/afghan3/afgwrdr1001-04.htm> (дата звернення: 18.09.2025).
5. Hasht-e Subh Daily. Taliban and Honor Killings: Legalizing Femicide. 06.04.2023. URL: <https://8am.media/eng/taliban-and-honor-killings-legalizing-femicide/> (дата звернення: 18.09.2025).
6. Bennoun K. The International Obligation to Counter Gender Apartheid in Afghanistan. *Columbia Human Rights Law Review*. 2022. Vol. 54, No. 1. P. 1–85. URL: <https://hrhr.law.columbia.edu/files/2022/12/Bennoun-Finalized-12.09.22.pdf> (дата звернення: 18.09.2025).
7. Samim R. International Legal Mechanisms to Safeguard Women's Rights: An Analysis of Afghan Women's Rights Under Taliban Rule. *Yale Journal of International Law (YJIL Online)*. 26.01.2025. URL: <https://yjil.yale.edu/posts/2025-01-26-international-legal-mechanisms-to-safeguard-womens-rights-an-analysis-of-afghan> (дата звернення: 18.09.2025).
8. Najibullah F.; Sarwar M.; Hakimi A.H. Every Two Hours A Woman Dies During Childbirth In Afghanistan. Radio Free Europe/Radio Liberty. 15.03.2025. URL: <https://www.rferl.org/a/afghanistan-taliban-healthcare-women-childbirth/33348006.html> (дата звернення: 18.09.2025).
9. Qazi Zada S.; Qazi Zada M.Z. The Taliban and women's human rights in Afghanistan: the way forward. *The International Journal of Human Rights*. 2024. Vol. 28, No. 10. С. 1687–1722. DOI: <https://doi.org/10.1080/13642987.2024.2369584> (дата звернення: 18.09.2025).